

and valuable, which has long served as the foundation for the construction of society and the state. The reason for this was the total power of the church over man and state, and the fear of it was imposed on it. The Reformation of 1517 contributed to the return to spiritual origins in the understanding of state power and law that revived European civilization. Therefore, the correct assessment of this period is very important for understanding the whole history of Europe.

It is noted that the Reformation of 1517 opened the way to asserting the authority of a person, his rights and freedoms and recognition of his priority over state interests. Human well-being and the public good began to be recognized as the goal of state activity, which contributed to the limitation of its power.

The problem of power in this period was considered in the context of the church, since it was at that time that the church at that time owned the supreme authority, which abused, disregarding the natural rights and human dignity. Christian thinkers and associates, exposing such abuses, took it to the plane of secular power, speaking of the limits of power, of the character of the ruler, of human freedom and public good.

Summing up the main slogans of the reformers about power, their single value content and a single goal, which is, in particular, is as follows: first, the priority was given to the value of the individual, his rights and freedoms over power in accordance with the Biblical doctrine; secondly, it was boldly denounced the abuse of church clerics, as their immense power over all people was denied, both materially and spiritually; thirdly, proclaimed the right of the people to the possibility of their influence on secular and spiritual power, which laid the foundations for the development of European civilization; Fourthly, the idea was expressed the advantages of secular authority over the spiritual, but subject to the affirmation of secular authority on the principles of the Holy Scriptures; fifth, clear limits of power interference in people's lives were established (natural public good, conscience, and human freedom); Sixth, based on the biblical conception of human sin, reformists, with the aim of preventing tyranny, argued for the idea of restraining power; in particular, by dividing it into legislative, executive, and judicial.

Keywords: power, state, person, rights and freedoms, Reformation, church.

DOI: 10.33663/0869-2491-2019-30-76-84

УДК 340.1

С. О. СУНЄГІН,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ: МАТЕРІАЛЬНІ ТА ДУХОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ РЕАЛІЙ

У статті на загальнотеоретичному рівні досліджуються основні матеріальні та духовні чинники формування і розвитку правової ідеології в контексті сучасних ліберально-демократичних реалій. Робиться висновок, що сучасна правова ідеологія засновується на матеріалістичному світогляді. При цьому ліберально-демократична правова ідеологія суттєво трансформує традиційний зміст духовної культури суспільства, позбавляючи його глибинних трансцендентних, надособистісних засад.

Ключові слова: правова ідеологія, лібералізм, мораль, приватна власність, свобода підприємництва, свобода совісті.

Сунегин С. А. Правовая идеология: материальные и духовные факторы формирования и развития в контексте современных реалий

В статье на общетеоретическом уровне исследуются основные материальные и духовные факторы формирования и развития правовой идеологии в контексте современных либерально-демократических реалий. Делается вывод, что современная правовая идеология основывается на материалистическом мировоззрении. При этом либерально-демократическая правовая идеология существенно трансформирует содержание духовной культуры общества, лишая ее глубоких трансцендентных, сверхличностных начал.

Ключевые слова: правовая идеология, либерализм, мораль, частная собственность, свобода предпринимательства, свобода совести.

Sunegin S. Legal ideology: the material and spiritual factors of formation and development in the context of modern realities

In the proposed article, the author at the general theoretical level examines the main material and spiritual factors of the formation and development of legal ideology in the context of modern liberal-and-democratic realities. The author concludes that the modern legal ideology is based on the materialistic worldview. At the same time, the liberal-and-democratic legal ideology substantially transforms the content of the spiritual culture of society, which is deprived of deep transcendental, overpersonal beginnings.

Key words: legal ideology, liberalism, moral, private property, free enterprise, freedom of conscience.

Досліджуючи відповідні аспекти правової ідеології в умовах панування ціннісної парадигми лібералізму, не можна залишити поза увагою комплекс складних питань, пов'язаних з багатоманітною природою людини, та тих чинників або засад, за допомогою яких людина формується та розвивається як розумна особистість. Справді, якщо сучасна правова ідеологія акумулює основні ідеї ціннісної парадигми лібералізму, зокрема, ідею про безапеляційну пріоритетність прав і свобод людини над інтересами та повноваженнями суспільства і держави¹, то виникають закономірні питання щодо того, а кому, власне, конкретно гарантуються відповідні правові можливості і чи достатніми є лише їх всебічне закріплення та розширення для забезпечення, з одного боку, повноцінного суспільно-державного порядку, а з другого – соціального добробуту громадян.

У заявленому контексті особливого значення набуває дослідження проблематики, пов'язаної з визначенням матеріальних і духовних засад формування та розвитку правової ідеології в контексті сучасних реалій, що і є метою даної статті.

Питання формування та розвитку правової ідеології в ліберально-демократичному суспільстві були предметом розгляду ряду вітчизняних і зарубіжних учених, передусім таких, як: О. Богиніч, О. Львова, Г. Мальцев, Н. Пархоменко, Н. Оніщенко, Б. Осипян, Е. Фромм, Ю. Шемшученко та ін. Водночас сучасні складні й суперечливі реалії розвитку України та світового співтовариства вимагають переосмислення основних засад формування та розвитку правової ідеології в контексті відповідних матеріальних і духовних чинників її розвитку.

Загальновідомо, що кожна особистість від народження поступово формується та розвивається за допомогою низки чинників, які можна об'єднати у дві загальні групи – духовні та матеріальні. Конкретне співвідношення та ступінь

впливу складових духовної та матеріальної культури на суспільство і громадян залежить від низки взаємопов'язаних між собою чинників, зокрема, від панівної ідеологічної макросистеми (наприклад, традиціоналізм, лібералізм, соціалізм тощо) в межах визначених темпорально-просторових координат, особливостей історичного розвитку суспільства і держави, специфіки народного менталітету тощо. У результаті дії процесів соціокультурної динаміки в одні історичні періоди спостерігається переважаючий вплив матеріально-чуттєвих форм пізнання навколишнього світу, а в інші – духовний досвід його освоєння. При цьому кожна із зазначених форм пізнання навколишньої дійсності засновується на відповідній системі цінностей, які є фундаментом будь-якої культури. Ця система цінностей має ієрархічну природу та репрезентується в багатьох важливих для людини і суспільства способах і формах пізнання і відображення дійсності, зокрема через науку, мистецтво, релігію тощо. Одним із необхідних та обов'язкових інструментів нормативного закріплення відповідної системи цінностей є право, яке за допомогою правових норм надає їм формально визначеного статусу та загальнообов'язкового характеру, що розкривається у визначених правовідносинах.

Лібералізм як ідеологічна макросистема, фундаментом якої є цінність індивідуалізму, а отже, гарантованість і непорушність прав, свобод та інтересів людини, потребує свого ідейно-ціннісного обґрунтування та розвитку у відповідних формах матеріальної і духовної культури. Якщо вести мову про матеріальну культуру суспільства, то її цінності втілюються насамперед у економіці, тобто у сукупності відносин, що складаються у сфері виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ. З огляду на те, що лібералізм засновується на цінності індивідуалізму, його економічне (матеріальне) підґрунтя становить капіталістична система економіки, а отже, священний, непорушний характер приватної власності, свобода підприємництва та юридична (формальна) рівність учасників відповідних відносин.

У заявленому контексті слід окремо наголосити на священному характері непорушності приватної власності, яка в умовах ліберальної правової ідеології є безумовною, тобто наділяється абсолютним значенням, оскільки володіння нею вже не пов'язується з вимогою служіння та іншими моральними імперативами, а перетворюється на самоціль людської життєдіяльності. Так, цивільним правом будь-якої сучасної демократичної держави закріплюється, що «власність зобов'язує», але в умовах ліберальної ідеологічної системи цей принцип поширюється лише на юридичну, формальну сферу його застосування, тобто вказує передусім на необхідність виконання різних правових процедур, пов'язаних з особливостями функціонування даного інституту в конкретних правових відносинах. Адже ліберальна правова ідеологія, обґрунтовуючи пріоритетність і непорушність приватної власності, залишає поза увагою багатоаспектні питання моральної виправданості володіння нею, які виходять за межі її формально визначеної юридичної складової (наприклад, питання засобів здобуття приватної власності, сутнісну аморальність яких можна виправдати за рахунок їх формальної відповідності вимогам законодавства; питання цілей використання індивідом належної йому власності тощо). Іншими словами, сучасна правова ідеологія штучно відриває власність від особистості, нехтуючи тими основами, які коріняться у духовній свободі людини.

Водночас слід підтримати думку тих дослідників, які вважають, що власність «не можна розуміти як щось безсуб'єктне, як деперсоналізоване економічне явище або як юридичну норму. При аналізі відносин власності важливо враховувати, що це завжди характеристика людини, її особистісних якостей. Усі форми власності функціонують остільки, оскільки в їхній основі закладений індивідуально-людський компонент»². На це свого часу звертав увагу і М. Бердяєв, який писав: «Власність має нерозривний зв'язок з особистістю; вона має глибокі релігійні та духовні засади; її коріння – в духовній свободі людини... Саме тому з власністю можуть бути пов'язані найогидніші зловживання; вона легко перетворюється на знаряддя корисливості та жадібності, на знаряддя гноблення або пригнічення. Власність не може мати вище або абсолютне значення, навпаки, вона має бути підкорена вищим засадам або принципам; вона має бути внутрішньо одухотворена і тоді вона буде виправдана...»³.

Враховуючи індивідуалістичний характер лібералізму, приватна власність у сучасній правовій ідеології постулюється як те, що лише формально невідчужуване від особистості, і саме тому вона підлягає всебічній правовій охороні поряд з окремою людиною. При цьому ліберальна правова ідеологія наділяє приватну власність особливим економічним змістом, який проявляється в системі соціального обміну і перетворює її на капітал, тобто на так звану працюючу власність, права на яку надають можливість отримувати прибуток. Саме з даною якістю приватної власності пов'язується ще одна найважливіша цінність сучасної правової ідеології – свобода підприємництва, яка в нинішніх реаліях є чи не єдиною найважливішою умовою самореалізації людини в суспільстві, базисом для отримання нею певних переваг, у тому числі у вигляді примноження власності.

У сучасній вітчизняній науковій літературі справедливо зазначається, що основною цільовою функцією підприємницької діяльності є досягнення високого економічного результату, причому незалежно від предмета бізнесу; ця мета завжди конкретна й усвідомлена. Мотивація ж підприємницької діяльності пов'язана з домінуванням цільової установки на прибуток, передбачуваністю підсумків інноваційних процесів; повною свободою дій і відповідальністю тільки перед собою⁴. Очевидно, що подібна мотивація та мета підприємництва унеможливує належну реалізацію моральних цінностей, перетворюючи їх на певний сурогат «етичних» засад, приправлених користюлюбством. Адже навряд чи можна поєднати культ багатства та моральність. Конкуренція, яка є рушійною силою підприємництва, не може бути по-справжньому моральною, оскільки її змістом є боротьба егоїстичних, корисливих індивідів за матеріальні блага⁵. Відтак можемо стверджувати, що ці дві цінності сучасної правової ідеології переконливо свідчать про її матеріалістичну, економічну природу.

Приватна власність та свобода підприємництва в сучасній правовій ідеології органічно доповнюються ще однією найважливішою цінністю – юридичною (формальною) рівністю учасників суспільних відносин. Зазначена цінність та одночасно один із найважливіших принципів будь-якої сучасної демократичної правової системи визнається необхідною умовою функціонування загального порядку в суспільстві, єдиного для всіх його представників, умовою реалізації індивідуальної свободи, підґрунтям всезагальної, а не ситуативної справедливості.

вості. У зв'язку з тим, що правова рівність – це завжди формальна рівність, яка не враховує або визнає несуттєвим різноманіття соціокультурного контексту та інших особливостей функціонування суспільства, а також людської природи, сучасна правова ідеологія визнає реальну (фактичну) нерівність економічних статусів втіленням справедливості, обґрунтовуючи це формальною визначеною рівністю стартових можливостей для самореалізації особистості та її повною відповідальністю за використання цих можливостей. «Формальна рівність, – зазначає О. Васильченко, – це лише рівний для різних людей формалізований шлях до набуття прав на різні речі, предмети, блага, а не роздача всіх цих речей і благ у рівних частинах»⁶.

З цього випливає, що юридична або формальна рівність як одна з основних цінностей ліберальної правової ідеології також спрямована на забезпечення саме економічних, матеріальних інтересів та прагнень людини. Зазначене підтверджують слова Е. Фромма, який пише: «На сьогодні рівність розуміється як еквівалент взаємообміну, що є згубним для розвитку індивідуальності. Рівність замість того, щоб бути умовою розвитку індивідуальності кожної людини, почала означати згасання індивідуальності, стала характеристикою «безликісті» людини ринкової орієнтації. Раніше рівність пов'язувалася з відмінністю, а тепер стала синонімом «байдужості» – відсутності будь-яких відмінностей, повного нівелювання...»⁷.

Справді, вихолощений морально-духовний контекст рівності та підміна її принципом правової (формальної) рівності в умовах незаперечного вищого авторитету атрибутів ринкової економіки, про які йшлося вище, суттєво спотворив зміст людської гідності, завдяки якій кожен індивід може усвідомити своє вище покликання та призначення, міру своєї самостійності та свободи, особистої цілісності та відповідальності. Внаслідок цього рівність тепер пов'язується не з морально-духовною єдністю, а з матеріальними потребами, бажаннями та інстинктами людей. Адже в сучасних умовах рівність людей між собою асоціюється переважно з однаковістю їх соціально-економічного статусу, зокрема, з одними і тими ж параметрами їх роботи, умов праці та відпочинку, однакових розваг, почуттів, думок тощо. Відтак правова рівність, замість того, щоб забезпечувати відповідну міру гармонійного поєднання моральної свободи та рівності можливостей таким чином, щоб кожна людина отримувала те, що їй природно належить і щоб у неї не виникало дисбалансу між її внутрішньою та зовнішньою свободою, по суті, переконує їх у тому, що кожен може досягти особистого добробуту та щастя лише шляхом реалізації формальних правил законодавства, які «обслуговують» здебільшого матеріально-виробничі відносини.

Якщо ж вести мову про духовний аспект культури в умовах лібералізму, то її першоосновою, виходячи з безумовного примату індивідуалізму, є принцип свободи совісті, тобто природне право людини самостійно формувати та розвивати свої переконання, ідеали, цінності, знання тощо. Незважаючи на те, що свобода совісті, здавалося б, передбачає самостійний та відповідальний вибір кожним індивідом особистих переконань і вчинків незалежно від їх наслідків, досягнення відповідних цьому умов є можливим лише тоді, коли забезпечуються його належне виховання та просвіта, в яких не останню роль відіграють релігія, мораль, мистецтво, наука, звичаї і традиції певного народу або суспіль-

ства. Останнє пов'язано з фактом недосконалої природи людини, яка нерідко вчиняє різного роду проступки. Якщо у відповідному суспільстві зазначені умови належним чином не створені та не забезпечені, то свобода совісті неминуче перетвориться на свободу від совісті⁸.

У зв'язку з цим можемо стверджувати, що духовна складова культури в умовах лібералізму втрачає якість інтерсуб'єктивності, тобто той унікальний узагальнений соціальний досвід світоглядних параметрів колективної та індивідуальної свідомості, який на ранніх етапах розвитку людської цивілізації забезпечувався насамперед за допомогою регулятивного впливу міфів, а згодом – нормами релігії та традиційної моралі.

Духовність в умовах панування лібералізму та закріплення його цінностей у одній із необхідних і найважливіших соціонормативних систем, якою є право, по суті, обмежується лише її суб'єктивним виміром, оскільки її ідеальні та інтегруючі форми, які виходять за межі не лише індивідуальної свідомості, а й конкретних темпорально-просторових вимірів, втрачають свій ціннісний смисл і потенціал у зв'язку із тим, що саме вони реально здатні поєднати розрізнені елементи суспільної та індивідуальної свідомості, забезпечити цілісність та єдність світогляду особистості. Відриваючись від цих необхідних форм духовної культури суспільства, так звана суб'єктивна духовність втрачає свої об'єктивні засади, які не залежать від індивідуальної волі та свідомості, і перетворюється на прагматичний розрахунок окремої особистості. По суті, вже не може йтися про духовність у її традиційному філософському, морально-релігійному значенні, обґрунтованість якого завжди доводилася історичним досвідом розвитку людської цивілізації, яка неодноразово переживала різні соціальні потрясіння та катастрофи саме у зв'язку із втратою внутрішнього, усвідомленого відчуття її об'єктивних засад, що іманентно властиві природі та всесвіту, оскільки саме вони надають можливість об'єднати її розрізнені елементи у відповідну цілісність, забезпечити осмислений, телеологічний характер їх формування, функціонування та розвитку. Якщо ж суб'єктивний вимір духовності втрачає необхідний зв'язок з її об'єктивними засадами, вираженими, зокрема, у відповідних ідеальних формах, то поступово нівелюється причетність індивідуального «я» до універсальних засад буття, які повинні співвідноситися з особистими інтересами, потребами, мотивами тощо.

Розмірковуючи над проблемою свободи совісті в умовах субстанціоналізації індивідуалізму, необхідно зазначити, що будь-яка особистість тією чи іншою мірою завжди самостійно формує свої ціннісні орієнтації, переконання та ідеали, оскільки кожен індивід діє в межах своєї свободи волі та наявності багатьох альтернатив, які зумовлюють свободу вибору. При цьому свобода волі та вибір індивідом того чи іншого варіанта своєї поведінки і діяльності не обмежуються лише духовним аспектом, пов'язаним з усвідомленням і осмисленням надособистісного або того, що перебуває за межами безпосереднього чуттєвого (матеріального) сприйняття та раціонального обґрунтування. В узагальненому значенні свобода волі та вибору поширюється на весь спектр багатоманітних матеріальних і духовних форм природного, у тому числі людського буття. Ціннісні орієнтації, переконання та ідеали можуть бути і здебільшого пов'язуються з матеріально-чуттєвими формами пізнання та сприйняття навколишнього світу. Водночас їх основу завжди становить від-

повідний духовний чинник, який існує об'єктивно та має морально-релігійний контекст, оскільки базується на протиставленні найзагальнішої дихотомії нормативно-оціночних категорій добра і зла. З цього випливає, що навіть в умовах, коли найвищими цінностями для особистості є, наприклад, матеріальний достаток, комфорт, життєвий успіх, соціальна активність, споживання тощо, всі вони засновуються на індивідуальному моральному виборі, який з точки зору об'єктивних засад духовності та моралі може оцінюватися як позитивно, так і негативно.

Відтак можемо стверджувати, що зміст поняття «свобода совісті» є вужчим, ніж зміст понять «свобода волі», «свобода вибору» та навіть «свобода думки». Останнє пов'язано, зокрема, з тим, що поняття «совість», яке є його складовою, являє собою здатність особистості самостійно формулювати моральні обов'язки та забезпечувати моральний самоконтроль не лише своєї поведінки, а й своїх думок, мотивів, почуттів тощо. «Совість – це моральний суд людини над самим собою»⁹. «Сам термін «совість», – справедливо зазначають окремі вітчизняні науковці, – існує за межами правової складової поняття свободи совісті, бо є суто моральною, етичною категорією і позначає лише здатність людини оцінювати свої вчинки з точки зору моралі як добрі чи погані»¹⁰. Іншими словами, совість як одна з найважливіших особливостей представників людського роду обмежується моральною сферою, тобто необхідністю та здатністю особистості оцінювати внутрішні та зовнішні прояви своєї свідомості з точки зору критеріїв або ознак вимог об'єктивної моралі, у тому числі її абстрактних ідеалів. З цього випливає, що поняття «свобода совісті» обмежується можливістю людини самостійно формувати та розвивати лише свої моральні переконання, ідеали та цінності без озирання на її ідеали та об'єктивні засади, сформульовані та вироблені багатовіковою історичною традицією, у тому числі релігійною. У такий спосіб індивід поступово сам для себе стає моральним законодавцем, який підлаштовує та підпорядковує зміст моральних вимог своїм інтересам і бажанням або ж взагалі абстрагує свою свідомість від моральних принципів, оскільки вони постійно змушують його узгоджувати особисті інтереси, вчинки, поведінку та діяльність з абстрактними ідеалами або нормами.

Таким чином, свобода совісті означає моральну свободу в її широкому значенні або свободу моральної вседозволеності, яка включає в себе як індивідуальні, так і колективні прояви моральної й аморальної поведінки внаслідок розмивання усталених (традиційних) критеріїв відмежування добра від зла та похідних від них понять і соціальних явищ. Як наслідок, моральні орієнтири совісті штучно замінюються формально визначеними правовими орієнтирами, оскільки в ліберально-демократичних умовах праву відводиться найголовніша роль у забезпеченні соціальної регуляції та суспільного порядку в цілому; право вже не потребує забезпечення свого належного морального обґрунтування, оскільки, як видається апологетам лібералізму, воно автоматично закладено у визнанні людини, її прав і свобод найвищою соціальною цінністю. Право у такий спосіб поступово бере на себе об'єктивно не властиву йому функцію визначати, що є або може бути моральним, а що ні (яскравою ілюстрацією такого стану є згадана вище група так званих соматичних прав людини, які є аморальними за визначенням, але завдяки праву,

яке штучно підмінило собою мораль, їх аморальність для багатьох, на жаль, вже не є такою очевидною).

Свобода совісті як основоположний принцип формування та розвитку духовної системи суспільства в умовах ліберальної правової ідеології є необхідним для обґрунтування індивідуалізму як окремого світогляду, в якій основоположного значення набуває особистість та її недоторканність у межах конституційного правопорядку, забезпечення юридичної рівності в суспільних відносинах, а також, що слід визнати одним із найважливіших аспектів, панування особливої системи економічних відносин у суспільстві над будь-якими іншими. Останнє випливає з того, що, звільняючи совість від емоційно-інтуїтивної складової, від її трансцендентної основи та перетворюючи її на суто раціонально-емпіричне поняття, людська свідомість поступово відмежується від вищих форм осмислення та сприйняття об'єктів і предметів багатоманітної навколишньої дійсності, від ідеальних (сутнісних) аспектів людських вчинків, поведінки і діяльності; вона втрачає здатність рефлексії, яка є необхідною передумовою удосконалення особистості, що досягається за рахунок звернення уваги суб'єкта на самого себе, на результати своєї активності, на зміст особистих і соціальних відносин у контексті всезагальних світоглядних надскладних категорій (наприклад, буття і небуття, час і вічність, добро і зло, належне і суще, дух і матерія, життя і смерть тощо).

Закріплюючи та гарантуючи на конституційному рівні сучасних демократичних держав принцип свободи совісті, що означає визнання несуттєвими та неважливими вищих моральних цінностей-цілей для суспільного та індивідуального розвитку, ліберальна правова ідеологія постулює та обґрунтовує спрощений варіант розбудови ефективно функціонуючого суспільства і держави, в якій кожна особистість має змогу самостійно досягти добробуту та особистого щастя насамперед завдяки юридично закріпленім і гарантованим економічним свободам, в основу яких покладається прагнення майже кожного індивіда до заможного, комфортного життя, що в економіці виражається за допомогою поняття «прибуток».

У такий спосіб субстанціоналізується матеріальний чинник розвитку культури і цивілізації, який у вигляді капіталістичної моделі економіки набуває первинного, базисного значення, оскільки використання індивідами згаданих вище її основоположних постулатів у повсякденній життєдіяльності забезпечуватиме зростання їх матеріального добробуту, у зв'язку з чим суттєво розшириться горизонт чуттєвого пізнання особистістю навколишньої дійсності. Це, у свою чергу, свідчить про те, що лібералізм – матеріалістичний світогляд або особлива макроідеологічна парадигма, яка, так само, як, наприклад, і соціалізм, засновується на діалектичному матеріалізмі, тобто на особливому науковому світогляді, системі наукових уявлень і знань про природу, суспільство та людське мислення. А вже обидва зазначені макроідеологічні концепти цілком узгоджуються в ідеї, що економіка є базисом, а все інше, зокрема духовність, – надбудовою. Відмінність між ними простежується лише на рівні підходів до визначення особливостей формування, функціонування та розвитку економіки, а також забезпечення її соціальної ефективності, тобто її реальної здатності позитивно впливати на добробут громадян.

У зазначеному контексті слід підтримати точку зору, згідно із якою соціалізм, який культивує планову модель економіки, та лібералізм, який віддає перевагу вільному ринку, є крайнощами, які мають більше недоліків, ніж переваг. Настільки ж неспроможним є протиставлення соціалістично-колективістського принципу «суспільство вище особистості» та капіталістично-індивідуалістичного принципу «особистість вища за суспільство», оскільки особисте благо повинно гармонізувати з суспільним, а свобода індивіда повинна бути зв'язана соціальною відповідальністю в цілому. Егоїзм, корупція, державний або олігархічний тиск є злочином як перед суспільством, так і перед окремою особистістю. Адже не може бути злочинів проти людини, які не справляють негативний вплив на суспільне життя, так само як і навпаки¹¹.

Таким чином, свобода совісті, як і інші духовні чинники формування та розвитку сучасної правової ідеології, серед яких слід назвати, зокрема, свободу творчості, заборону цензури, секуляризацію суспільного життя, свободу віросповідання тощо, виконують своєрідну «обслуговуючу» роль по відношенню до її матеріальних засад, забезпечуючи їх першочергове, основоположне значення. Адже очевидним є те, що, наприклад, юридична (формальна) рівність не може бути належним чином впроваджена і забезпечена в умовах збереження вагової ролі релігійного чинника в житті суспільства, панування традиційних моральних принципів організації особистого та професійного життя. Так само можемо стверджувати, що свобода творчості, конституційна заборона цензури та моральна свобода в цілому забезпечують відповідний приріст ідей організації та здійснення підприємницької діяльності, тобто фактично розширенню її свободи, яка є необхідною для досягнення якомога більшого прибутку. Абстрагованість від сутнісного насичення моральних вимог, їх ідеального виміру та традиційних особливостей конкретного соціокультурного прояву надає можливість зміщувати акценти в розумінні особливостей інституту приватної власності, володіння якою в умовах лібералізму перетворюється на самоціль, оскільки її нічим не обмежене примноження у певного суб'єкта значно підвищує його загальний індивідуальний статус та можливість.

Надаючи першочергове значення гарантуванню прав і свобод людини у забезпеченні правопорядку в суспільстві та всебічного добробуту громадян, ліберальна правова ідеологія стверджує та зміцнює матеріалістичний світогляд у його найпростішій формі, яку можна виразити так: чим більше розширені та забезпечені індивідуальні можливості людини в забезпеченні власного матеріально-чуттєвого добробуту, тим більше її задоволення від особистого життя, а отже, тим кориснішою та ефективнішою є міжособистісна взаємодія у відповідних суспільних відносинах. Іншими словами, «наріжним каменем» суспільно-державного порядку є особистий добробут і комфорт індивіда, якого може досягти кожен шляхом використання закріплених у праві засобів, які можна розширювати. При цьому слід звернути увагу на те, що:

1) по-перше, у ліберальній ціннісно-нормативній парадигмі не існує проблеми кореляції прагнень індивіда до особистого комфорту і морального вибору, який обмежує їх насамперед у засобах досягнення такого індивідуального благополуччя, не допускаючи можливості збагачуватися за рахунок інших. Адже лібералізм та обслуговуюча його правова ідеологія відкидають важливу,

об'єднавчу для суспільства, роль традиційної моралі, та керується принципом, «що для мене особисто корисно та відповідає моїм інтересам – те істинне»;

2) по-друге, питання про межі розширення прав і свобод людини та правових засобів їх реалізації не мають заздалегідь визначених нормативів, незважаючи на те, що апологети лібералізму не заперечують того факту, що реалізація індивідом належних їй прав і свобод не повинна завдавати іншим будь-якої шкоди. Останнє пов'язано з тим, що в умовах широкої моральної свободи та автономії індивіда, яка субстанціоналізує значення суб'єктивного морального вибору, неможливо вести мову про об'єктивні моральні критерії відмежування не лише найабстрактнішої дихотомії «добра» і «зла», а й таких більш конкретних їх проявів, як «шкідливе» та «корисне», «безпечне» і «небезпечне», «гідне і негідне» тощо. Спроби визначити такі критерії за допомогою формально визначеного права не можуть і не здатні призвести до панування реального правопорядку, оскільки моральні та інші внутрішні імперативи особистості, завдяки яким право, серед іншого, усвідомлюється як об'єктивно необхідна нормативна цінність – це не більше ніж суб'єктивні думки, уявлення та погляди, які не мають не лише абсолютної, трансцендентної основи, а й взагалі позбавлені будь-яких об'єктивних критеріїв свого осмислення та значення.

З огляду на викладене можемо підсумувати, що сучасна правова ідеологія засновується на матеріалістичному світогляді, оскільки цінності лібералізму, які визначають та спрямовують його розвиток, обмежуються сферою матеріального буття, а ідеальні явища, зокрема такі, як свідомість, воля, мораль тощо, є похідними від особливостей функціонування та розвитку матеріальних відносин у суспільстві. Будучи глибоко індивідуалістичною за своїм спрямуванням, сучасна правова ідеологія суттєво трансформує традиційний зміст духовної культури суспільства, який позбавляється глибинних трансцендентних, надособистісних засад і перетворюється на раціонально-прагматичну систему відповідних ідей, принципів і норм, спрямованих на забезпечення формальних умов, у межах яких індивід може реалізовувати свою свободу, обмеження якої можливе лише на підставі формалізованих правових процедур.

Слід констатувати, що в сучасних умовах конкурентної боротьби між різними політичними ідеологіями, представленими у програмних документах різноманітних політичних рухів та партій в Україні, важко говорити не лише про економічну та політичну стабільність, а й про забезпечення соціального і, зокрема, правового порядку. При цьому така боротьба політичних ідеологій не означає, що їх спільним знаменником не може виступати єдина макроідеологічна система або концепт, яким у сучасних умовах демократичного розвитку є лібералізм, основу якого становлять досліджені вище матеріальні та духовні цінності. Зрозуміло, що в цих умовах на перший план теоретичного та практичного осмислення виходитиме саме правова ідеологія як чи не єдиний реально стабілізуючий чинник відповідних реформ. У зв'язку з цим, на нашу думку, в Україні перспективним є поступове формування та розвиток правової ідеології, основні положення якої становитимуть традиційні для українського народу духовні (моральні) цінності (честь, гідність, взаємоповага, солідарність, добросовісність, справедливість, взаєморозуміння, відданість тощо).

1. *Онiщенко Н. М.* Честь і гiднiсть особи: декларацiї та реалiї. *Держава і право* : Зб. наук. праць. Серiя Юридичнi науки. Вип. 79 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юрид. думка», 2018. С. 5–6. 2. *Скотний П. В.* Власнiсть як соцiально-економiчний феномен: фiлософський аспект. *Вiсник НТУУ «КПІ». Фiлософiя. Психологiя. Педагогiка* : зб. наук. праць. 2009. № 3 (27). Ч. 1. С. 62. 3. *Бердяев Н. А.* Фiлософiя неравенства / сост. и отв. ред. О.А. Платонов. Москва : Ин-т русской цивилизации, 2012. С. 217. 4. *Яновська С. Г.* Соцiально-економiчнi та психологiчнi ознаки пiдприємництва. *Проблеми сучасної психологiї*. 2013. Вип. 21. С. 807. 5. *Швецов Ю. Г.* Духовно-нравствена несостоятелность современной экономической теории. *The Genesis of Genius*. 2016. № 2. С. 182–184. 6. *Васильченко О. П.* Рiвнiсть формальна (юридична) і фактична (реальна): цiннiсний та сутнiсний вимiри. *Науковий вiсник Херсонського державного суверенiтету. Серiя «Юридичнi науки»*. 2014. Вип. 6-2. Т. 1. С. 82. 7. *Фромм Э.* Человек для самого себя / пер. с англ. Э. Спировой. Москва : АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. С. 91. 8. *Осипян Б. А.* Дух правометрии или основание межеврологии права. Москва : Юрилитинформ, 2009. С. 290. 9. *Поздняков Э. А.* Фiлософiя культури. 2-е изд., исправ. и доп. Москва : Весь мир, 2015. С. 367. 10. *Мартинюк Е. І., Никитченко О. Е.* Свобода совiстi : герменевтичний аспект. *Актуальнi проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 302. 11. *Ильин А. Н.* Культура, стремящаяся в никуда : критический анализ потребительских тенденций: монография / науч. ред.: Д.М. Федяев. Омск : Изд-во ОмГПУ, 2012. С. 131–132.

References

1. Onishchenko N. M. Chest i hidnist osoby : deklaratsii ta realii // Derzhava i pravo. Zbimyk naukovykh prats. Seriiia Yurydychni nauky. Vypusk 79 / Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv : Vyd-vo «Yurydychna dumka», 2018. S. 5-6. 2. Skotnyi P. V. Vlasnist yak sotsialno-ekonomichnyi fenomen: filofosfskyi aspekt. Vistnyk NTUU «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika: zb. nauk. prats. 2009. № 3 (27). Ch. 1. S. 62. 3. Berdyayev N. A. Filosofiia neraventva / sost. i отв. red. O.A. Platonov. Moskva: Institut russkoy tsivilizatsii, 2012. S. 217. 4. Yanovska S. H. Sotsialno-ekonomichni ta psykholohichni oznaky pidpriemnytstva. Problemy suchasnoi psykholohii. 2013. Vyp. 21. S. 807. 5. Shvetsov YU. G. Dukhovno-nravstvennaya nesostoyatel'nost' sovremennoy ekonomicheskoy teorii. The Genesis of Genius. 2016. № 2. S. 182-184. 6. Vasylichenko O. P. Rivnist formalna (iurydychna) i faktychna (realna): tsinnisnyi ta sutnisnyi vymiry. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho suverenitetu. Seriiia «Iurydychni nauky». 2014. Vyp. 6-2. T. 1. S. 82. 7. Fromm E. Chelovek dlya samogo sebya / per. s angl. E. Spirovoy. Moskva: AST: AST MOSKVA, 2010. S. 91. 8. Osipyayev B. A. Dukh pravometrii ili osnovaniye mezherologii prava. Moskva: Izd-vo «Yurilitinform», 2009. S. 290. 9. Pozdnyakov E. A. Filosofiia kul'tury. 2-ye izd., isprav. i dop. Moskva: Izd-vo «Ves' mir», 2015. S. 367. 10. Martyniuk E. I., Nykytchenko O. E. Svoboda sovisti: hermenevtychnyi aspekt. Aktualni problemy derzhavy i prava. 2009. Vyp. 50. S. 302. 11. Il'in A. N. Kul'tura, stremyashchayasya v nikuda: kriticheskiy analiz potrebitel'skiy tendentsiy: monografiya / nauch. red. : D. M. Fedyayev. Omsk : Izd-vo OmGPU, 2012. S. 131-132.

Sunegin S. Legal ideology: the material and spiritual factors of formation and development in the context of modern realities

In the proposed article, the author at the general theoretical level examines the main material and spiritual factors of the formation and development of legal ideology in the context of modern liberal-and-democratic realities. The basis of modern legal ideology in a democratic society is a liberal paradigm of social and state development, or, if simpler, liberalism. Liberalism, as an ideological macro-system, the basis of which is the value of individualism, and, therefore, the guarantee and inviolability of human rights, freedoms and interests, requires its

ideological and value substantiation and development in the corresponding forms of material and spiritual culture.

If we talk about the material culture of society, its values are embodied primarily in the economy, that is, in the aggregate of relations in the sphere of production, distribution, exchange and consumption of material goods. Given the fact that liberalism is based on the values of individualism, its economic (material) foundation forms the capitalist system of the economy, and consequently, the sacred, inviolable nature of private property, freedom of business and the legal (formal) equality of the participants in the relevant relations. Due to individualist nature of liberalism, private property in modern legal ideology is postulated as being inseparable from personality and that is why it is subject to comprehensive legal protection along with an individual. At the same time, the liberal legal ideology gives private property a special economic content, which manifests itself in the system of social exchange and transforms it into capital, that is, the so-called “working” property, the rights of which provide an opportunity to profit. It is with this quality of private property is linked another value of modern legal ideology – freedom of entrepreneurship, which in the current realities is perhaps the single most important condition for the self-realization of a person in society, is the basis for obtaining certain preferences, including in the form of multiplication of the property.

Private property and freedom of business in the modern legal ideology are organically supplemented by one more important value – the legal (formal) equality of participants in public relations. Due to the fact that legal equality is always a formal equality that does not take into account or recognizes the insignificant diversity of the sociocultural context and other features of the functioning of societies, as well as human nature, modern legal ideology recognizes the real (in fact) inequality of economic status by the embodiment of justice, substantiating this formally defined equality of starting opportunities for self-realization of the person and its full responsibility for the use of these opportunities.

If we talk about the spiritual aspect of culture under the conditions of liberalism, its basis, due to the absolute primacy of individualism, is the principle of freedom of conscience, that is, the natural right of man to independently form and develop his convictions, ideals, values, knowledge, etc. Freedom of conscience in liberal legal ideology means moral freedom in its broad sense or freedom of manners, which includes both individual and collective manifestations of moral and immoral behavior as a result of the erosion of the established (traditional) criteria for distinguishing between good and evil and their derivative concepts and social phenomena. Law, in this way, gradually assumes the objectively non-inherent function of determining what is or can be moral, and what is not.

It is concluded that modern legal ideology is based on the materialist outlook, because the values of liberalism, which determine and direct its development, are limited to the sphere of material existence, and ideal phenomena, such as consciousness, will, morality, etc., are derived from the peculiarities of the functioning and development of material relations in society. Being deeply individualistic in its direction, modern legal ideology substantially transforms the traditional content of the spiritual culture of society, which is deprived of deep transcendental, above-person basis, and becomes a rational-pragmatic system of corresponding ideas, principles and norms, aimed at providing formal conditions, within which an individual can to exercise his freedom, the restriction of which is possible only on the basis of formalized legal procedures.

Key words: *legal ideology, liberalism, moral, private property, free enterprise, freedom of conscience.*